

ПРО ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЮРИСДИКЦІЇ ЗАГАЛЬНИХ СУДІВ ТА ВИЗНАЧЕННЯ ПІДСУДНОСТІ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ

*Постанова пленуму Вищого спеціалізованого суду України
з розгляду цивільних і кримінальних справ
від 01 березня 2013 р. № 3*

З метою реалізації конституційних гарантій права на судовий захист, унеможливлення випадків безпідставної відмови у прийнятті заяв, забезпечення правильного й однакового застосування судами законодавства при вирішенні питань юрисдикції та визначення підсудності цивільних справ, керуючись ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», пленум Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ

п о с т а н о в л я є д а т и с у д а м т а к і р о з ' я с н е н н я :

1. Конституцією України закріплено право кожного на судовий захист та передбачено, що юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі (статті 55, 124), а ст. 18 Закону України від 07 липня 2010 р. № 2453-VI «Про судоустрій і статус суддів» (далі — Закон № 2453-VI) визначено, що суди загальної юрисдикції спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення.

Суди мають враховувати, що забезпечення кожному права на справедливий суд та реалізація права особи на судовий захист мають здійснюватися з урахуванням норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (РИМ, 4.XI.1950, далі — Конвенція 1950 р.), а також практики Європейського суду з прав людини, які відповідно до ст. 17 Закону України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» застосовуються судами при розгляді справ як джерело права.

2. Відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції 1950 р. кожен при вирішенні спору щодо його цивільних прав та обов'язків має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом.

Ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи в суді, до підсудності якого вона віднесена процесуальним законом (ст. 8 Закону № 2453-VI).

Вирішуючи питання про відкриття провадження у справі, суди повинні перевірити належність справ до їх юрисдикції та підсудності.

Цивільна юрисдикція — це визначена законом сукупність повноважень судів щодо розгляду цивільних справ, віднесених до їх компетенції (ст. 15 ЦПК). Підсудність визначає коло цивільних справ у спорах, вирішення яких належить до повноважень конкретного суду першої інстанції (ст. 108–114 ЦПК).

3. Вирішуючи питання про відкриття провадження у справі, суди повинні виходити з того, що відповідно до статей 15, 16 ЦПК у порядку цивільного судочинства суди розглядають справи про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин, а також з інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ за КАС (ст. 17), ГПК (статті 1, 12), КПК або КУпАП віднесено до компетенції адміністративних, господарських судів, до кримінального провадження чи до провадження в справах про адміністративні правопорушення. Законом може бути передбачено розгляд інших справ за правилами цивільного судочинства.

У зв'язку з наведеним суди мають виходити з того, що критеріями відмежування справ цивільної юрисдикції від інших є, по-перше, наявність у них спору про право цивільне (справи за позовами, що виникають із будь-яких правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства), по-друге, суб'єктний склад такого спору (однією зі сторін у спорі є, як правило, фізична особа).

Оскільки згідно зі ст. 16 ЦПК не допускається об'єднання в одне провадження вимог, які підлягають розгляду за правилами різних видів судочинства, якщо інше не встановлено законом, суд відкриває провадження у справі в частині вимог, які належать до цивільної юрисдикції, і відмовляє у відкритті провадження у справі щодо вимог, коли їх розгляд проводиться за правилами іншого виду судочинства. Разом із тим суд також має врахувати, що в порядку цивільного судочинства підлягають розгляду справи у разі, якщо однією зі сторін є фізична особа, а вимоги взаємопов'язані між собою і окремий їх розгляд неможливий.

4. З урахуванням положень ст. 15 ЦПК та положень статей 1, 12 ГПК справи про захист гідності, честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної чи юридичної особи підлягають розгляду в порядку цивільного судочинства, оскільки характер спірних правовідносин є цивільно-правовим, незалежно від суб'єктного складу, за винятком справ про захист ділової репутації між юридичними особами та іншими суб'єктами підприємницької діяльності у сфері господарювання та іншої підприємницької діяльності, що розглядаються у порядку господарського судочинства.

Справи про захист гідності, честі та ділової репутації розглядаються в порядку цивільного судочинства і в тому випадку, коли стороною є органи державної влади та/або органи місцевого самоврядування (суб'єкт владних повноважень).

5. Згідно зі ст. 177 ЦК результати інтелектуальної, творчої діяльності належать до об'єктів цивільних прав, а за ст. 178 ЦК вони є оборотоздатними.

Реєстрація об'єктів права інтелектуальної власності відповідно до вимог чинного законодавства здійснюється Державною службою інтелектуальної власності України. Проте необхідно враховувати, що авторське право на твір виникає внаслідок факту створення твору. Тому для виникнення та здійснення авторського права не вимагається реєстрація права на твір чи будь-яке інше спеціальне його оформлення, а також виконання будь-яких інших формальностей. Реєстрація може здійснюватись на вимогу суб'єкта авторського права, але вона не має правостановлюючого характеру.

У зв'язку з цим у спорах, що виникають у сфері використання об'єктів авторського і суміжних прав, здійснюється захист цивільних прав та інтересів суб'єктів, а не вирішуються питання про порушення в сфері публічно-правових відносин. Тому такі спори підлягають розгляду в порядку цивільного судочинства незалежно від того, що відповідачем у справі може виступати Державна служба інтелектуальної власності України як орган державної влади (суб'єкт владних повноважень), оскільки характер спору є цивільним.

Разом із тим спори, що виникають у сфері використання інших об'єктів права інтелектуальної власності, де обов'язковою є державна реєстрація права, за позовами до Державної служби інтелектуальної власності України як органу державної влади (суб'єкта владних повноважень) залежно від предмета та підстави позову і при наявності публічно-правового характеру спору не підлягають розгляду за правилами цивільного судочинства.

6. При вирішенні питань, пов'язаних із компетенцією судів у спорах, що виникають із земельних відносин, судам слід урахувати роз'яснення, викладені в пунктах 2 і 3 постанови Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 р. № 7 «Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ» (із змінами і доповненнями, внесеними згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 19 березня 2010 р. № 2), а також Рішення Конституційного Суду України від 01 квітня 2010 р. № 10-рп/2010 у справі за конституційним поданням Вищого адміністративного суду України щодо офіційного тлумачення положень ч. 1 ст. 143 Конституції України, пунктів «а», «б», «в», «г» ст. 12 ЗК, п. 1 ч. 1 ст. 17 КАС.

При цьому суди мають виходити з того, що згідно зі статтями 13 і 14 Конституції України, статтями 177, 181, 324 і главою 30 ЦК земля та земельні ділянки є об'єктами цивільних прав, а держава і територіальні громади через свої органи беруть участь у земельних відносинах із метою реалізації цивільних та інших прав у приватноправових відносинах, тобто прав власників земельних ділянок. Отже, суд має з'ясувати, є спір приватноправовим або публічно-правовим; чи виник спір із відносин, урегульованих нормами цивільного права, чи пов'язані ці відносини зі здійсненням сторонами

цивільних або інших майнових прав на земельні ділянки на засадах рівності; чи виник спір щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень при реалізації ним управлінських функцій у сфері земельних правовідносин.

7. Земельні відносини, суб'єктами яких є фізичні чи юридичні особи, органи місцевого самоврядування, органи державної влади, а об'єктами — землі у межах території України, земельні ділянки та права на них, у тому числі на земельні частки (паї), регулюються земельним і цивільним законодавством на принципах забезпечення юридичної рівності прав їх учасників, забезпечення гарантій прав на землю (ст. 1 ЦК, статті 2, 5 ЗК). Захист судом прав на землю у цих відносинах здійснюється способами, визначеними статтями 16, 21, 393 ЦК, ст. 152 ЗК, у тому числі шляхом визнання недійсними рішень органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування.

Відповідно до цього спори, що виникають із земельних відносин, у яких хоча б однією зі сторін є фізична особа, незважаючи на участь у них суб'єкта владних повноважень, згідно зі ст. 15 ЦПК розглядаються в порядку цивільного судочинства. Це стосується, наприклад, позовів про визнання недійсними рішень органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування щодо видання дозволу на виготовлення (розроблення) проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки, вирішення інших питань, що відповідно до закону необхідні для набуття і реалізації права на землю, про надання чи передачу земельної ділянки у власність або користування чи невирішення цих питань, припинення права власності чи користування землею (статті 116, 118, 123, 128, 131, 144, 146, 147, 149, 151 ЗК та інші), крім спорів, передбачених ч. 1 ст. 16 Закону України від 17 листопада 2009 р. № 1559-VI «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності», про цивільну відповідальність за порушення земельного законодавства (статті 210, 211 ЗК), про повернення самовільно зайнятих земельних ділянок (ст. 212 ЗК).

8. При вирішенні позовів державних природоохоронних органів або прокурорів у їх інтересах до фізичних осіб про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, слід враховувати, що відповідно до статей 68, 69 Закону України від 25 червня 1991 р. № 1264-XII «Про охорону навколишнього природного середовища» відшкодування такої шкоди є видом цивільно-правової відповідальності, яка застосовується за нормами ЦК і природоохоронного законодавства. Такі спори вирішуються в порядку цивільного судочинства.

9. Завданням страхування від нещасних випадків на виробництві відповідно до ст. Закону України від 23 вересня 1999 р. № 1105-XIV «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випад-

ку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» є проведення профілактичних заходів, спрямованих на усунення шкідливих і небезпечних виробничих факторів, запобігання нещасним випадкам на виробництві, професійним захворюванням та іншим випадкам загрози здоров'ю застрахованих, викликаним умовами праці; відновлення здоров'я та працездатності потерпілих від нещасних випадків або професійного захворювання на виробництві; відшкодування шкоди, пов'язаної з втратою застрахованими особами заробітної плати або відповідної її частини, надання їм соціальних послуг у зв'язку з ушкодженням здоров'я, а також у разі смерті здійснення страхових виплат непрацездатним членам їх сімей. Спори щодо суми страхових внесків, а також щодо розміру шкоди та прав на її відшкодування, накладення штрафів та з інших питань вирішуються у судовому порядку (ст. 55 вказаного Закону).

Відповідно до положень розділів I і II зазначеного Закону Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України не здійснює владні управлінські функції, тому з урахуванням наведеного та враховуючи суб'єктний склад сторін такі спори підлягають розгляду в порядку цивільного судочинства.

У порядку цивільного судочинства підлягають розгляду позови виконавчих органів Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності та Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України за зворотною вимогою (у порядку регресу) до фізичної особи, з вини якої ушкоджено здоров'я застрахованого, що призвело до витрат на допомогу у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю чи страхових виплат, оскільки спір є цивільно-правовим (ст. 1191 ЦК).

10. Справи про оскарження рішень медико-соціальної експертної комісії, повідомлень медичних установ і актів розслідування нещасних випадків й хронічних професійних захворювань підлягають розгляду в порядку цивільного судочинства, оскільки спір стосується здоров'я фізичної особи, що є її особистим немайновим правом, захист якого здійснюється, зокрема, за нормами цивільного законодавства (ст. 275 ЦК), або виникають із трудових правовідносин, а вказана комісія, хоча згідно з п. 4 Положення про медико-соціальну експертизу, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 03 грудня 2009 р. № 1317, перебуває у віданні Міністерства охорони здоров'я України, проте відповідно до встановленого переліку прав і обов'язків (пункти 11–14 Положення) не здійснює владних управлінських функцій, а спір не стосується господарської діяльності юридичних осіб.

11. Згідно зі ст. 1 Закону України від 24 лютого 1994 р. № 4002-XII «Про міжнародний комерційний арбітраж» цей Закон застосовується до міжнародного комерційного арбітражу, якщо місце арбітражу знаходиться на території України. Проте положення статей 35, 36 цього Закону щодо визна-

ння та виконання арбітражних рішень застосовуються і в тих випадках, коли місце арбітражу знаходиться за кордоном. За таких умов належним чином оформлене клопотання про визнання та виконання арбітражного рішення розглядається відповідно до правил розділу VIII ЦПК компетентним судом у порядку цивільного судочинства.

З урахуванням положень статей 6, 16, 34 зазначеного Закону таким компетентним судом при заявленні клопотання про скасування рішення міжнародного комерційного арбітражу є суд за місцезнаходженням арбітражу, а при заявленні клопотання про визнання та звернення до виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу — за місцем проживання (перебування) або місцезнаходженням боржника.

12. Статтею 16 КЗпП передбачено, що умови колективного договору, які порівняно з чинним законодавством і угодами погіршують становище працівників, є недійсними.

Колективні трудові спори, на відміну від індивідуальних, — це спори непозовного провадження між найманими працівниками, трудовим колективом (профспілкою) і власником чи уповноваженим ним органом, в яких йдеться про зіткнення інтересів сторін трудових правовідносин. До таких спорів застосовується примирно-третейський порядок вирішення, правовий механізм якого визначено Законом України від 03 березня 1998 р. № 137/98-ВР «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)».

У зв'язку із цим безпосереднє вирішення в судовому порядку колективних трудових спорів законодавством не передбачено, крім випадків, зазначених у статтях 23 і 25 зазначеного Закону, та у статтях 20, 42 Закону України від 15 вересня 1999 р. № 1045-XIV «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності». Оскільки ці вимоги спрямовані на захист трудових прав працівників, виникають із трудових правовідносин, то вони підлягають розгляду в порядку цивільного судочинства, незалежно від того, що сторонами у справі є юридичні особи.

13. Згідно з ч. 3 ст. 167 ГК під корпоративними відносинами маються на увазі відносини, що виникають, змінюються та припиняються щодо корпоративних прав.

Визначаючи, чи є спір таким, що виникає з корпоративних відносин та не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства (п. 4 ч. 1 ст. 12 ГПК, ст. 15 ЦПК), слід враховувати роз'яснення, надані у постанові Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2008 р. № 13 «Про практику розгляду судами корпоративних спорів».

Наприклад, у порядку цивільного судочинства підлягають розгляду справи, пов'язані зі створенням, діяльністю, управлінням інших суб'єктів господарювання, які не є господарськими товариствами (кооперативи, приватні, колективні підприємства тощо), якщо стороною у спорі є фізична

особа. При цьому положення п. 4 ч. 1 ст. 12 ГПК, враховуючи її імперативний характер, не підлягає застосуванню за аналогією щодо спорів, пов'язаних з діяльністю інших суб'єктів господарювання (споживчих, садових товариств тощо), а також стосовно справ, пов'язаних зі створенням, діяльністю, управлінням та припиненням діяльності господарського товариства, якщо однією зі сторін не є учасник (засновник, акціонер) господарського товариства, у тому числі такий, який вибув. Це стосується і спорів за участю спадкоємців учасників господарських товариств, які ще не стали їх учасниками. Наприклад, спір між спадкоємцем учасника господарського товариства та товариством щодо розміру належної йому до передачі у грошовій формі частки у майні товариства, яка належала спадкодавцю; спір між сторонами з приводу виконання цивільно-правового договору (зокрема, виконання договору купівлі-продажу частки статутного фонду господарського товариства), оскільки він виник не з корпоративних відносин.

Спори між господарським товариством і його учасником (акціонером, засновником), які є трудовими, підлягають розгляду в порядку цивільного судочинства.

14. Спір фізичної особи, яка має статус суб'єкта підприємницької діяльності, у цивільно-правових, житлових чи інших правовідносинах, що не має ознак господарського та не пов'язаний з господарською діяльністю, підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства.

Наприклад, вирішуючи належність спору про визнання договору купівлі-продажу нерухомого майна недійсним до цивільної чи господарської юрисдикції, у разі виникнення такого спору між господарським товариством і фізичною особою, яка є приватним підприємцем, суду належить з урахуванням змісту договору та інших правовстановлюючих документів з'ясувати, з використанням якого правового статусу при укладенні такого договору діяла фізична особа: як фізична особа чи як фізична особа — підприємець, а також врахувати, які саме правовідносини між сторонами виникли.

Оскільки у разі припинення діяльності фізичної особи як суб'єкта господарювання відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 80 ГПК провадження у господарській справі припиняється, то з часу державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичної особи — підприємця в порядку, встановленому Законом України від 15 травня 2003 р. № 755-IV «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців», спори за участю такої фізичної особи — підприємця, у тому числі пов'язані з підприємницькою діяльністю, що здійснювалася ним раніше, належить розглядати в порядку цивільного судочинства, за винятком випадків, коли провадження у відповідних справах було порушено у господарському суді до настання таких обставин, оскільки за загальним правилом громадянин-підприємець відповідає за своїми зобов'язаннями належним йому майном і після припинення своєї підприємницької діяльності. Після припинення провадження у госпо-

дарській справі з підстави, наведеної вище, спори за участю таких осіб підлягають розгляду в порядку цивільного судочинства.

15. Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 12 ГПК справи про банкрутство підвідомчі господарським судам.

Поняття банкрутства, порядок відновлення платоспроможності суб'єкта підприємницької діяльності — боржника або визнання його банкрутом, порядок та умови застосування ліквідаційної процедури, повного або часткового задоволення вимог кредитора визначаються Законом України від 14 травня 1992 р. № 2343-ХІІ «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом».

За цим Законом банкрутство — це визнана господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність та погасити встановлені у порядку, визначеному цим Законом, грошові вимоги кредиторів не інакше як через застосування ліквідаційної процедури (ст. 1 вказаного Закону).

У зв'язку з наведеним вимоги про поновлення строку звернення до боржника щодо його грошових зобов'язань, що виникли до порушення провадження у справі про банкрутство, та про зобов'язання включити до переліку кредиторів не підлягають розгляду в порядку цивільного судочинства.

16. Право на оскарження нотаріальної дії або відмови у її вчиненні, а також нотаріального акта має особа, прав та інтересів якої стосуються такі дії чи акти (ч. 2 ст. 50 Закону України від 02 вересня 1993 р. № 3425-ХІІ «Про нотаріат»).

Спори між боржниками і стягувачами, а також спори за позовами інших осіб, прав та інтересів яких стосуються нотаріальні дії чи акт, у тому числі про визнання виконавчого напису таким, що не підлягає виконанню повністю або частково, про повернення стягнутого за виконавчим написом вирішуються судом у порядку цивільного судочинства за позовами боржників або зазначених осіб до стягувачів, якщо однією зі сторін відповідного спору є фізична особа.

За правилами цивільного судочинства як спір про право в позовному провадженні розглядаються позови про оскарження дій нотаріуса щодо вчинення виконавчого напису, коли йдеться виключно про порушення нотаріусом правил вчинення відповідної нотаріальної дії і при цьому позивачем не порушується питання про захист права відповідно до положень цивільного законодавства.

17. Згідно зі ст. 17 Закону України від 23 квітня 1991 р. № 987-ХІІ «Про свободу совісті та релігійні організації» рішення місцевих органів державної виконавчої влади щодо володіння і користування культовими будівлями і майном можуть бути оскаржені до суду в порядку, передбаченому ЦПК.

18. Згідно зі ст. 62 Закону України від 21 квітня 1999 р. № 606-ХІV «Про виконавче провадження» реалізація арештованого майна, на яке звернено

стягнення, крім майна, вилученого з обігу згідно із законом, та майна, зазначеного в частині восьмій ст. 57 цього Закону, здійснюється спеціалізованими організаціями на підставі договору між державною виконавчою службою та спеціалізованою організацією шляхом його продажу на прилюдних торгах, аукціонах або на комісійних умовах.

Відповідно до ч. 4 ст. 656 ЦК до договору купівлі-продажу на конкурсах, аукціонах (прилюдних торгах) застосовуються загальні положення про купівлю-продаж (з урахуванням особливостей її проведення).

У зв'язку із наведеним спір про визнання недійсним аукціону (прилюдних торгів) або визнання його таким, що не відбувся, проведеного спеціалізованою організацією щодо реалізації майна, на яке було накладено арешт за виконавчим документом, вирішується судом у порядку цивільного судочинства, якщо однією з його сторін є фізична особа, з додержанням правил виключної підсудності (ст. 114 ЦПК). При цьому справа розглядається у позовному провадженні, а не в порядку розгляду скарги на дії державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби.

19. Розгляд судами скарг у порядку, передбаченому розділом VII ЦПК, є однією з форм судового контролю за виконанням судових рішень, виконання яких є складовою цивільного процесу, оскільки провадження у справі завершується виконанням ухвалених у такій справі судових рішень.

У зв'язку із цим скарги сторони виконавчого провадження щодо виконання судових рішень, ухвалених за правилами ЦПК, підлягають розгляду судом, який розглянув відповідну справу у першій інстанції, тобто тим судом, що видав виконавчий документ. Інші учасники виконавчого провадження та особи, які залучаються до проведення виконавчих дій, мають право звернутися до адміністративного суду у порядку, передбаченому законом.

Оскільки прийняття органами Державної виконавчої служби України, її посадовими особами будь-яких рішень (постанов тощо) в процесі здійснення виконання судових рішень, ухвалених за правилами цивільного судочинства, у розумінні ст. 383 ЦПК є діями цих органів та осіб, то відповідні рішення також підлягають оскарженню в порядку цивільного судочинства.

20. Правилами ст. 373 ЦПК регулюються питання відстрочки і розстрочки виконання, зміни чи встановлення способу виконання судових рішень у цивільних справах, і на подання державного виконавця про зміну, наприклад, способу виконання вироку суду про конфіскацію майна вони не поширюються. Процесуальні питання, пов'язані з виконанням судових рішень у кримінальному провадженні, вирішуються відповідно до розділу VIII КПК.

Питання, які виникають під час та після виконання вироку у потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача та інших осіб, що стосуються цивільного позову, розглядаються судом за правилами КПК (ст. 539).

21. Якщо орган державної влади та/або орган місцевого самоврядування (суб'єкт владних повноважень) бере участь у справі не на виконання своїх владних повноважень, а з інших правових підстав; не здійснює владних управлінських функцій щодо іншого учасника спору (наприклад, надання згоди іншому співвласнику житлового будинку на виконання переобладнання та перепланування), то залежно від змісту вимог і суб'єктного складу сторін справа підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства відповідно до вимог ст. 15 ЦПК.

Ураховуючи положення ст. 1 ЦПК та ст. 2 КАС, не є публічно-правовим і розглядається у порядку цивільного судочинства спір між органом державної влади та/або органом місцевого самоврядування (суб'єктом владних повноважень) як суб'єктом публічного права та суб'єктом приватного права — фізичною особою, в якому управлінські дії суб'єкта владних повноважень спрямовані на виникнення, зміну або припинення цивільних прав фізичної особи. У такому випадку це спір про право цивільне, незважаючи на те, що у спорі бере участь суб'єкт публічного права, а спірні правовідносини врегульовано нормами цивільного та адміністративного права.

22. За правилами цивільного судочинства розглядаються спори щодо договорів та інших правочинів, укладених відповідно до норм ЦК, інших актів цивільного законодавства, оскільки вони відрізняються від адміністративних договорів, спори щодо яких розглядаються адміністративними судами, тим, що згідно зі ст. 3 КАС адміністративний договір — це дво- або багатостороння угода, зміст якої становлять права та обов'язки сторін, що впливають із владних управлінських функцій суб'єкта владних повноважень, який є однією зі сторін угоди. Для таких спорів характерна наявність відносин влади і підпорядкування, а для правочинів, укладених згідно із цивільним законодавством за участю суб'єкта владних повноважень, відносини ґрунтуються на юридичній рівності, вільному волевиявленні та майновій самостійності.

23. Діяльність особи, призначеної у державному секторі економіки через систему організаційно-господарських повноважень відповідних органів управління на посаду керівника юридичної особи — суб'єкта господарської діяльності (наприклад, керівник житлово-експлуатаційної організації, призначений на цю посаду відповідним органом місцевого самоврядування), що функціонує на основі права господарського відання або права оперативного управління, або за рішенням органу місцевого самоврядування, не є публічною службою, передбаченою п. 15 ст. 3 КАС. Трудові правовідносини таких осіб регулюються законодавством про працю, а спори із цих питань розглядаються у порядку цивільного судочинства.

24. У порядку цивільного судочинства розглядаються спори щодо права особи на житло (приватизація житла, взяття на облік громадян, які потребують поліпшення житлових умов, або зняття із такого обліку, надання житла,

користування жилим приміщенням у будинку державного чи приватного жилого фонду, житлово-будівельних кооперативів, у гуртожитках, встановлення автономного опалення у приміщенні державного житлового фонду, зняття з реєстраційного обліку місця проживання за наявності спору, зобов'язання органу влади чи органу місцевого самоврядування здійснити необхідні дії щодо утримання у належному стані житлового будинку, виселення, а також спори щодо забезпечення житлових прав мешканців гуртожитків (ст. 25 Закону України від 04 вересня 2008 р. № 500-VI «Про забезпечення реалізації житлових прав мешканців гуртожитків») тощо). Такі спори є житловими (цивільними) спорами, незалежно від участі у справі як відповідача суб'єкта владних повноважень.

25. Відповідно до ч. 6 ст. 49 Закону України від 05 листопада 1991 р. № 1789-XII «Про прокуратуру» прокурори і слідчі прокуратури, призначені на роботу в іншу місцевість, протягом шести місяців забезпечуються виконавчими комітетами місцевих Рад благоустроєм жилим приміщенням у позачерговому порядку.

Враховуючи наведене, спір указаних осіб із виконавчим комітетом місцевої Ради (у тому числі щодо взяття на квартирний облік відповідно до статей 9, 43 Житлового кодексу Української РСР) є цивільно-правовим (захист права на отримання житла) і підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства.

У такому ж порядку вирішуються спори за позовами інших фізичних осіб, які перебувають на державній службі та повинні бути забезпечені житлом виконавчими комітетами місцевих Рад.

26. Право власності на майно, на речове право на чуже майно, захист цих прав регулюються цивільним законодавством, і власник має право вимагати усунення перешкод у здійсненні ним права користування та розпорядження своїм майном (ст. 391 ЦК), а особа, якій належить право на чуже майно, має право на захист цього права, у тому числі й від власника майна відповідно до положень глави 29 ЦК (ст. 396 ЦК), тому такі спори з урахуванням вимог ст. 15 ЦПК підлягають розгляду в порядку цивільного судочинства, якщо однією із сторін є фізична особа, незалежно від участі у них органу державної влади та/або органу місцевого самоврядування (суб'єкта владних повноважень). Наприклад, це спори щодо безпідставної відмови органом місцевого самоврядування у дозволі на переобладнання чи перепланування житлового будинку, відмови у здійсненні забудови чи дозволі на будівництво тощо, якщо вони безпосередньо пов'язані з виникненням та здійсненням права власності на майно.

У такому порядку слід вирішувати спори щодо договору найму в будинках державного і громадського житлового фонду, оскільки за своєю правовою природою право користування житлом має речовий характер, і особливості його реалізації встановлюються Житловим кодексом Української РСР.

27. Свідоцтво про право власності на нерухоме майно, видане відповідно до закону, належить до документів, на підставі яких згідно зі ст. 19 Закону України від 01 липня 2004 р. № 1952-IV «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» провадиться реєстрація права власності, яке вони посвідчують. У зв'язку із цим суд відповідно до ч. 1 ст. 21, ст. 393 ЦК визнає незаконним і скасовує такий акт, виданий владним органом, повністю або частково, якщо він суперечить актам цивільного законодавства та порушує цивільні права або інтереси. Такі спори за участю фізичних осіб розглядаються в порядку цивільного судочинства.

28. Відповідно до ст. 21 Закону України від 06 жовтня 1998 р. № 161-XIV «Про оренду землі» (ст. 21) та Податкового кодексу України орендна плата за земельні ділянки, які перебувають у державній або комунальній власності, надходить до відповідних бюджетів, а тому їх несплата в установленій строк є заборгованістю перед бюджетом. У зв'язку із цим спори за позовами податкових органів про стягнення такої заборгованості не підлягають розгляду в порядку цивільного судочинства.

29. Рішення державних адміністрацій районів, районних державних адміністрацій у місті Києві та Севастополі, виконавчих комітетів районних у містах, сільських, селищних рад про встановлення опіки та піклування над дітьми стосується відносин, що регулюються цивільним (глава 6 ЦК) та сімейним (глава 19 СК) законодавством, і не належать до сфери публічно-правових відносин. Тому вимоги заінтересованих осіб про визнання таких рішень незаконними або визнання незаконними дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб (ст. 18 СК) є справами про захист прав і інтересів і відповідно до ст. 15 ЦПК розглядаються в порядку цивільного судочинства.

30. За змістом ч. 1 ст. 2, п. 2 ч. 1 ст. 17 КАС компетенція адміністративних судів поширюється на спори з приводу прийняття громадян на публічну службу, її проходження та звільнення з публічної служби. Спори з приводу стягнення безпідставно сплачених (без достатньої правової підстави) грошових сум не є публічно-правовими, тому відповідні заяви слід розглядати в порядку цивільного судочинства (статті 1212, 1213 ЦК).

31. Частиною 4 ст. 50 КАС передбачено, що громадяни України можуть бути відповідачами за адміністративним позовом суб'єкта владних повноважень у випадках, встановлених законом. Такими випадками, наприклад, є:

1) відповідно до ч. 2 ст. 2 та ч. 1 ст. 11 Закону України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР «Про місцеве самоврядування в Україні» визначено суб'єктів здійснення місцевого самоврядування, до яких належить й виконавчі органи ради.

Згідно з підпунктом 25 п. 4 Типового положення про Головне управління праці та соціального захисту населення обласної, Київської міської дер-

жавної адміністрації, управління праці та соціального захисту населення Севастопольської міської державної адміністрації, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 30 травня 2007 р. № 790, таке управління відповідно до покладених на нього завдань організовує, координує та контролює надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива.

Отже, спір між сторонами з приводу здійснення органом владних повноважень (управлінням праці та соціального захисту населення виконавчого комітету районної ради), делегованих йому законом, щодо контролю за розподілом бюджетних коштів, спрямованих на виплату субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства;

2) міський центр зайнятості як орган державної влади має право на звернення до суду з позовом про стягнення безпідставно отриманої допомоги по безробіттю з метою реалізації наданих йому ч. 3 ст. 36 Закону України від 02 березня 2000 р. № 1533-III «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» повноважень, якою передбачено, що сума виплаченого матеріального забезпечення на випадок безробіття та вартості наданих соціальних послуг застрахованій особі внаслідок умисного невиконання нею своїх обов'язків та зловживання ними стягується з цієї особи відповідно до законодавства України з моменту виникнення обставин, що впливають на умови виплати їй забезпечення та надання соціальних послуг.

Оскільки у такому разі виникає спір за зверненням суб'єкта владних повноважень із приводу реалізації наданих йому законом функцій та у випадку, встановленому законом, такий спір не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства;

3) відповідно до ч. 1 ст. 5 Закону України від 21 листопада 1992 р. № 2811-XII «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» всі види державної допомоги сім'ям з дітьми, крім допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами жінкам, зазначеним у ч. 2 ст. 4 цього Закону, призначають і виплачують органи соціального захисту населення за місцем проживання батьків (усиновлювачів, опікуна, піклувальника).

Частиною 2 ст. 22 зазначеного Закону передбачено, що суми державної допомоги, виплачені надміру внаслідок зловживань з боку громадян (у результаті подання документів із свідомо неправдивими відомостями, неподання відомостей про зміни у складі сім'ї, приховування обставин, що впливають на виплату державної допомоги, тощо), стягуються згідно з законом.

Враховуючи наведене, спір виникає за зверненням суб'єкта владних повноважень (управління праці та соціального захисту населення) і не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства.

32. Згідно з ч. 3 ст. 49 Закону України від 09 квітня 1999 р. № 586-XIV «Про місцеві державні адміністрації» держава має право зворотної вимоги (регресу) до посадової особи місцевої державної адміністрації, яка заподіяла шкоду, у розмірах і порядку, визначених законодавством.

З урахуванням положень ст. 15 ЦПК та п. 2 ч. 2 ст. 17, ч. 2 ст. 21 КАС справи про відшкодування шкоди, завданої суб'єкту владних повноважень, незаконним звільненням працівника, якого було поновлено на роботі зі стягненням середнього заробітку за час вимушеного прогулу, яке сталося з вини посадової особи суб'єкта владних повноважень, розглядаються у порядку цивільного судочинства, якщо вони не заявлені в одному провадженні з вимогою вирішити публічно-правовий спір.

33. Згідно зі ст. 8 Закону № 2453-VI ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи в суді, до підсудності якого вона віднесена процесуальним законом.

Статтю 107 ЦПК встановлено, що всі справи, що підлягають вирішенню в порядку цивільного судочинства, розглядаються судами першої інстанції, якими є районні, районні у містах, міські та міськрайонні суди. Тому законодавчі акти, які по-іншому визначають суди першої інстанції щодо певних цивільних справ (наприклад, ст. 25 Закону України від 03 березня 1998 р. № 137/98-ВР «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)»), відповідно до ч. 3 ст. 2 ЦПК не можуть бути застосовані. У разі надходження заяви до передбаченого такими актами законодавства суду ця заява повертається особі, яка її подала, на підставі ст. 115 та п. 4 ч. 3 ст. 121 ЦПК.

Також суди повинні виходити з того, що правила підсудності справ у цивільному судочинстві можуть визначатися лише процесуальним законом (рішення Конституційного Суду України від 27 березня 2002 р. № 7-рп/2002 (справа щодо актів про обрання/призначення суддів на посади та про звільнення їх з посад); від 07 травня 2002 р. № 8-рп/2002 (справа щодо підвідомчості актів про призначення або звільнення посадових осіб); від 22 червня 2004 р. № 13-рп/2004 (справа про Дисциплінарний статут Прокуратури України).

34. Питання про підсудність справ визначається ЦПК, зокрема: розділом II — щодо справ наказного провадження; главою 1 розділу III — щодо справ позовного провадження; розділом IV — щодо справ окремого провадження; розділами VI, VII — щодо заяв (скарг) стягувача, боржника, інших учасників виконавчого провадження, заяв (подання) державного виконавця з питань, пов'язаних з виконанням судових рішень; главами 1 і 2 розділу VII-1 — щодо заяв про оскарження рішень третейських судів та про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів; главами 1 і 2 розділу VIII — щодо клопотань про визнання, звернення до виконання рішень іноземних судів; ст. 404 — щодо заяв про відновлення

втраченого судового провадження; ст. 414 — щодо справ за участю іноземних осіб.

Якщо інше не встановлено ЦПК, позови пред'являються: до фізичної особи — до суду за зареєстрованим у встановленому законом порядку місцем її проживання або за зареєстрованим у встановленому законом порядку місцем її перебування; до юридичної особи — за її місцезнаходженням (ст. 109 ЦПК), яке стосовно фізичної особи визначається відповідно до положень ст. 29 ЦК і ст. 3 Закону України від 11 грудня 2003 р. № 1382-IV «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні», а щодо юридичної особи — за положеннями ст. 93 ЦК.

При вирішенні зазначених питань суди також мають враховувати роз'яснення, що містяться в Рішенні Конституційного Суду України від 14 листопада 2001 р. № 15-рп/2001 (справа щодо прописки).

Не є місцем проживання фізичної особи місце, в якому вона знаходиться під вартою у вигляді запобіжного заходу, місце, в якому особа відбуває покарання у виді позбавлення волі за вироком суду, місце, в якому особа знаходиться на стаціонарному лікуванні. Позови до таких осіб пред'являються за останнім місцем проживання до взяття під варту чи до помещення до медичного закладу.

35. Відповідно до ст. 108 ЦПК якщо однією із сторін у справі є суд, до якого пред'являється позов, або суддя цього суду, підсудність такої справи визначається ухвалою судді апеляційної інстанції без виклику сторін. При цьому в ухвалі суду може бути зазначено лише місцевий суд, який має розглянути цивільну справу. Якщо однією зі сторін у справі є суддя іншого місцевого суду, апеляційний суд чи суддя цього суду, вищий спеціалізований суд чи суддя цього суду, Верховний Суд України чи суддя цього суду, то слід застосовувати загальні правила підсудності, відповідно до яких справу має розглядати місцевий суд за місцезнаходженням відповідача.

Підсудність справ у апеляційній інстанції (розгляд апеляційних скарг) у разі, якщо однією зі сторін у справі є апеляційний суд чи суддя цього суду, визначається ухвалою судді Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ.

36. Правила ст. 109 ЦПК (загальної підсудності) застосовуються у випадках, коли відповідачем у справі є держава, Автономна Республіка Крим, відповідна територіальна громада. Відповідно до статей 170–172 ЦК держава, Автономна Республіка Крим та територіальні громади набувають і здійснюють цивільні права та обов'язки через відповідні органи державної влади, органи влади Автономної Республіки Крим та органи місцевого самоврядування в межах їх компетенції, встановленої законом. Отже, підсудність таких справ визначається за місцезнаходженням органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або відповідного органу місцевого самоврядування, до компетенції яких належить здійснення від

імені держави, Автономної Республіки Крим чи відповідної територіальної громади певних цивільних прав та обов'язків. Місцезнаходження таких органів встановлюється на підставі відповідних правових актів, наприклад, місцезнаходження юридичної особи – це адреса органу або особи, які відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступають від її імені (ст. 1 Закону України від 15 травня 2003 р. № 755-IV «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців»), а відомості про її місцезнаходження містяться в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців (ст. 16 зазначеного Закону).

37. Право вибору між судами, яким згідно із правилом загальної підсудності (ст. 109 ЦПК) і правилом альтернативної підсудності (ст. 110 ЦПК) підсудна справа, належить виключно позивачеві (ч. 14 ст. 110 ЦПК).

Якщо позивач при пред'явленні позову дотримався правил територіальної чи альтернативної підсудності, суд не має права повернути позивачеві позовну заяву з мотивів непідсудності справи цьому суду.

38. Територіальна підсудність справи за участю філії або представництва юридичної особи визначається відповідно до вимог ч. 7 ст. 110 ЦПК також за їх місцезнаходженням, якщо їм надано право здійснювати повноваження сторони від імені юридичної особи (ст. 95 ЦК). Відомості про філії та представництва юридичної особи включаються до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців (ст. 16 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців»).

Оскільки філія або представництво юридичної особи діють у межах наданих їм повноважень, то пред'явлення позову за їх місцезнаходженням можливе лише тоді, коли спір впливає саме з їх діяльності.

У разі відсутності у філії або представництва юридичної особи відповідних повноважень та/або коли спір не пов'язаний з їх діяльністю, позовна заява повертається позивачеві для подання до належного суду (ст. 115 ЦПК) або якщо провадження у справі відкрито – передається судом до належного суду (ст. 116 ЦПК).

39. Позови, що виникають із договорів, у яких зазначено місце виконання або виконувати які через їх особливість можна тільки в певному місці, можуть пред'являтися також за місцем виконання цих договорів (ч. 8 ст. 110 ЦПК).

Правила визначення місця виконання зобов'язання передбачено ст. 532 ЦК. При цьому слід ураховувати, що правила цієї статті застосовуються до зобов'язань, виконання яких з урахуванням їх особливостей можливе лише у певному місці. У разі якщо така особливість не визначена (наприклад, п. 4 ч. 1 ст. 532 ЦК) і не вбачається зі специфіки спірних відносин, то підсудність справи визначається за загальними правилами підсудності.

40. Позови до кількох відповідачів, які проживають або знаходяться в різних місцях, пред'являються за місцем проживання або місцезнаходженням одного з відповідачів за вибором позивача (ч. 1 ст. 113 ЦПК).

Суди мають виходити з того, що таке правило підсудності зазвичай сто-сується позовних вимог, які випливають із однієї правової підстави та пред'являються до кількох осіб (наприклад, позов до кількох відповідачів про відшкодування шкоди, завданої здоров'ю чи майну позивача їх спільни-ми діями; позов до засобів масової інформації та автора поширеного ними матеріалу про спростування недостовірної інформації).

За змістом ст. 109 і ч. 1 ст. 113 ЦПК такий вибір підсудності поширюєть-ся лише на позови, для яких встановлено загальну територіальну підсуд-ність. Отже, правило ч. 1 ст. 113 ЦПК не змінює правила виключної підсуд-ності. У зв'язку із цим якщо до кількох відповідачів пред'явлено позови, пов'язані між собою, на один з яких поширюється виключна підсудність, то щодо вимог, пов'язаних між собою, діють правила ст. 114 ЦПК.

Оскільки зустрічний позов незалежно від його підсудності пред'явля-ється до суду за місцем розгляду первісного позову (ч. 2 ст. 113 ЦПК), на нього не поширюються правила ст. 114 ЦПК про виключну підсудність.

41. Перелік позовів, для яких визначено виключну підсудність (ст. 114 ЦПК), є вичерпним і розширеному тлумаченню не підлягає.

Місцезнаходження нерухомого майна має бути підтверджено докумен-тально.

У разі конкуренції правил підсудності (наприклад, при об'єднанні позо-вів, на один з яких поширюється дія правила про виключну підсудність) мають застосовуватися правила виключної підсудності.

42. Виключну підсудність встановлено для позовів, що виникають із приводу нерухомого майна (ч. 1 ст. 114 ЦПК). Згідно з положеннями ст. 181 ЦК до нерухомого майна належать: земельні ділянки, а також об'єкти, роз-ташовані на них, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення. Наприклад, це позови про право власності на таке майно; про право володіння і користування ним (ст. 358 ЦК); про поділ нерухомого майна, що є у спільній частковій власності, та виділ частки із цього майна (статті 364, 367 ЦК); про поділ нерухомого майна, що є у спіль-ній сумісній власності, та виділ частки із цього майна (статті 370, 372 ЦК); про право користування нерухомим майном (визначення порядку користу-вання ним); про право, яке виникло із договору найму жилого приміщення, оренди тощо; про визнання правочину з нерухомістю недійсним; про звер-нення стягнення на нерухоме майно — предмет іпотеки чи застави; розірван-ня договору оренди землі; стягнення орендної плати, якщо спір виник з приводу нерухомого майна; про усунення від права на спадкування та визначення додаткового строку для прийняття спадщини.

43. Якщо пред'явлено позов про право власності на кілька жилих при-міщень (квартир), розташованих у різних районах міста чи в різних містах, або позов про поділ спадкового майна, яке складається з кількох квартир (об'єктів нерухомості) у різних місцевостях, тобто вимоги, для кожної з

яких ч. 1 ст. 114 ЦПК встановлено виключну підсудність, то позов пред'являється до одного із судів за вибором позивача, але за місцезнаходженням основної частини нерухомого майна, яка за своєю вартістю перевищує ті, що знаходяться в інших районах чи місцевостях.

44. Виключну підсудність встановлено для деяких справ окремого провадження. Зокрема, заява про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи чи визнання її недієздатною подається до суду за місцем проживання цієї особи або за місцезнаходженням наркологічного або психіатричного закладу, якщо вона перебуває там на лікуванні (ст. 236 ЦПК); заява неповнолітньої особи про надання їй повної цивільної дієздатності подається до суду за місцем її проживання (ст. 242 ЦПК). Це стосується й деяких інших категорій справ (статті 251, 257, 269, 274, 279, 287 ЦПК).

45. Відповідно до ч. 4 ст. 116 ЦПК забороняється передавати до іншого суду справу, яка розглядається судом, незалежно від зміни обставин, що впливають на визначення підсудності справи, крім випадків, установлених ч. 1 цієї статті. При цьому вирішення питання про передачу справи на розгляд іншому суду на підставі п. 1 ч. 1 ст. 116 ЦПК залежить від обґрунтованості клопотання відповідача.

Якщо після відкриття провадження у справі та до початку судового розгляду (розгляду справи по суті – ст. 173 ЦПК) виявиться, що заяву було прийнято з порушенням правил підсудності, суд передає справу на розгляд належному суду незалежно від волевиявлення сторін (п. 2 ч. 1 ст. 116 ЦПК).

46. Якщо на позов, пред'явлений за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача або за останнім відомим зареєстрованим місцем проживання чи перебування відповідача, поширюється альтернативна підсудність, то правила п. 1 ч. 1 ст. 116 ЦПК у супереч волевиявленню позивача не застосовуються.

Згідно з п. 2 ч. 1 ст. 116 ЦПК якщо після відкриття провадження у справі та до початку судового розгляду виявилось, що заяву було прийнято з порушенням правил підсудності, суд не має права розглядати справу і зобов'язаний передати її на розгляд до суду, якому вона підсудна за законом, оскільки ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи в суді, до підсудності якого вона віднесена процесуальним законом.

У цьому випадку якщо для справи встановлено альтернативну підсудність (ст. 110 ЦПК), то справа передається до одного із судів, якому вона підсудна, за вибором позивача.